

УДК 339.017:622.332/335

Дьячкова І.В.

СВІТОВИЙ РИНОК ВУГІЛЛЯ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКИХ ЕКСПОРТЕРІВ

Розглянуто сучасний стан та тенденції розвитку світового ринку вугільної продукції і висвітлено основні проблеми та перспективи українських експортерів.

The present condition and tendencies of the development of the world coal market have been reviewed and the main problems and the outlooks of Ukrainian exporters have been highlighted.

У вугільній промисловості України на сучасному етапі її розвитку задіяно 213 підприємств з видобутку вугілля (станом на 2001 рік [1]) із загальною потужністю 104,1 млн. т [2], на яких зайнято 481,2 тис. працівників [1]. Добувна промисловість країни виробляє 5% ВВП, її частка в структурі оптового товарообігу складає 3,42% (за даними [3]).

Вступ України до світової організації торгівлі та інтеграція до ЄС пов'язані із вільним рухом товарів, що викликає необхідність аналізу рівня конкурентоспроможності продукції вугільної промисловості України з метою розробки заходів щодо забезпечення позитивного її розвитку в умовах інтеграції. Тому метою даної публікації є оцінка місця України на світовому ринку вугілля, виявлення факторів, що впливають на конкурентні позиції продукції вітчизняної вугільної промисловості та визначення напрямків розвитку експортного потенціалу галузі в умовах жорсткої світової конкуренції.

На сучасному етапі розвитку світової економіки проблеми енергетичних ресурсів набувають особливої актуальності, оскільки вирішення найважливіших науково-технічних та соціально-економічних завдань потребує, як правило, росту споживання енергетичної сировини. Тенденції розвитку світової енергетики свідчать про те, що навіть на протязі невеликого періоду часу спостерігаються зміни у структурі виробництва та використання енергетичних ресурсів, що обумовлені, по-перше, економією споживання, підвищенням ефективності використання енергоносіїв (енергоємність валового внутрішнього продукту для промислово-розвинутих країн в 1990 р. складала 0,39 т ум. палива на од. ВВП і знизилася до 0,36 т у 2000 р.; для країн, що розвиваються, цей показник, значно вищий і становить, відповідно, – 0,82 т та 0,71 т [4]), а також підвищенням пріоритетності найбільш екологічних видів енергії; по-друге, енергетичний ринок, який є базовим для багатьох галузей економіки та має сезонний характер споживання, залежить від розвитку окремих країн та світового господарства в цілому.

На початку минулого століття важливу роль у структурі споживання первинних енергоносіїв зберігало вугілля (94,4%), в той час як на частку нафти та газу припадало лише (відповідно) 3,8% та 1,4% споживання. Науково-технічний прогрес, активне використання нафто-газових носіїв у виробництві та енергетиці призвели до значного скорочення споживання вугілля (питома вага вугілля серед інших енергоносіїв склала в 2001 р. лише 29,6 %). [5]. Проте, незважаючи на зміни в структурі енергобалансу за пріоритетністю використання того чи іншого виду палива, вугілля займає стійкі лідируючі позиції і за

INDUSTRIAL ECONOMICS

прогнозами Міжнародного енергетичного агентства (МЕА) частка твердого палива у 2020 р. буде складати приблизно 25% [6].

Головними виробниками вугілля у світі є такі країни, як Австралія, Індія, Китай, Німеччина, Північно – Африканська Республіка (ПАР), Польща, Росія, США та Україна, при чому список найбільших виробників починаючи з 1985 р. очолює Китай (28,8% від світового видобутку в 2002 р.), далі – США (20,5%), Індія (7,4%), Австралія (7,0%), Росія (5,2%) та Північно-Африканська Республіка (4,6%) (рис.1) [7].

За останні два роки, як свідчать дані [7], спостерігається значне зростання як видобутку, так і споживання вугілля у світі (рис. 2). Звертає увагу той факт, що споживання вугілля перевищує його виробництво, що пов'язано із використанням споживачами значної кількості раніш акумульованих ними запасів вугілля. Так, в США запаси вугілля у споживачів на протязі 2000 р. скоротилися на 34%, в Індії – на 27% [8]. У свою чергу, незважаючи на підвищення попиту на вугілля в світі, в деяких країнах відбувається скорочення як видобутку, так і споживання вугілля, особливо в країнах Західної Європи. Це обумовлено по-перше, зниженням попиту на вугілля завдяки переходу багатьох країн на використання інших видів енергоносіїв в електроенергетиці та промисловості, і по-друге, скороченням обсягів видобутку внаслідок введення в окремих промислово-розвинутих країнах найбільш суворих нормативів екологічності виробництва (прийняття Кіотського протоколу в 1997 р. [9]).

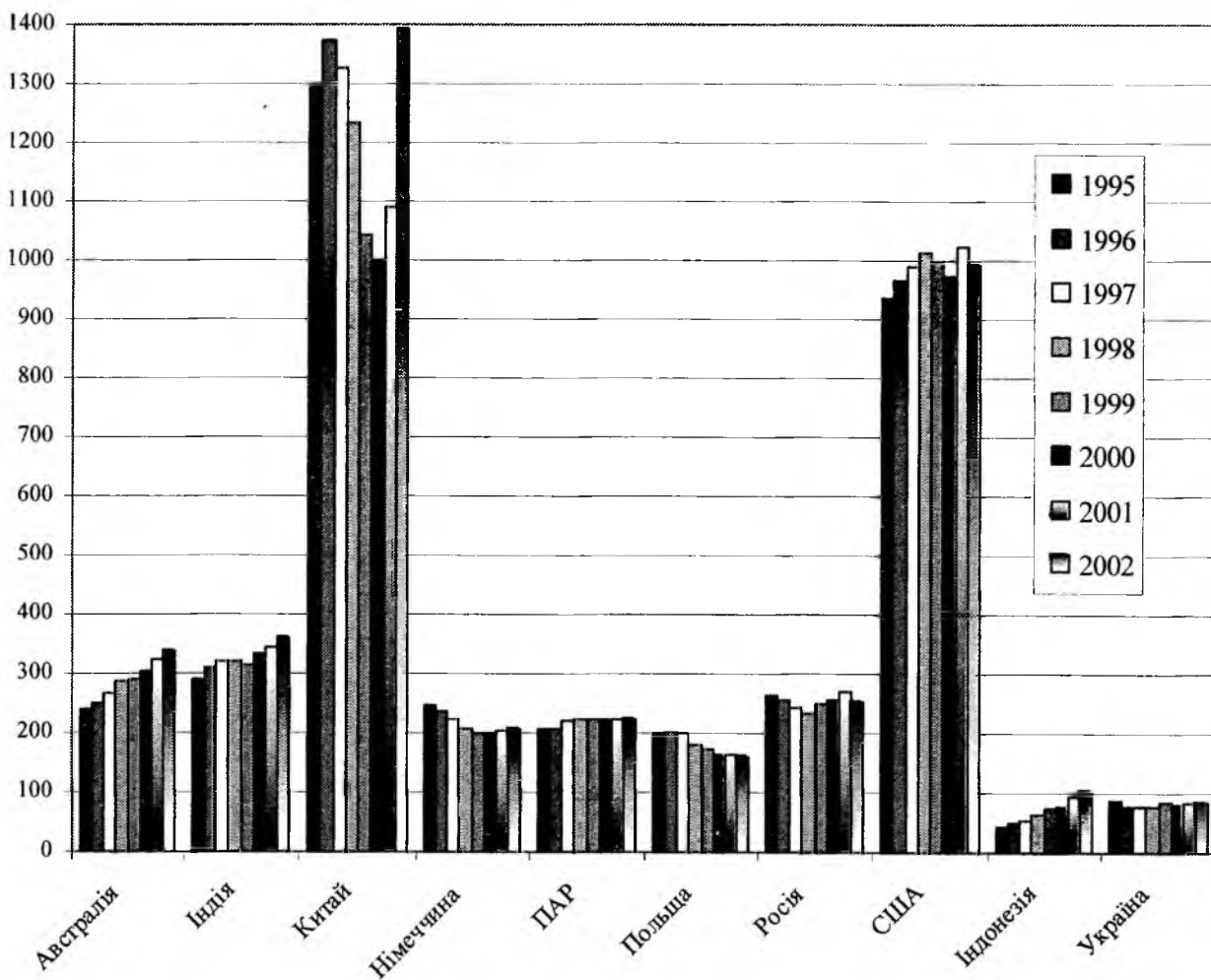

Рис.1. Динаміка видобутку вугілля по країнах з 1995р. по 2002 р. (млн. т)

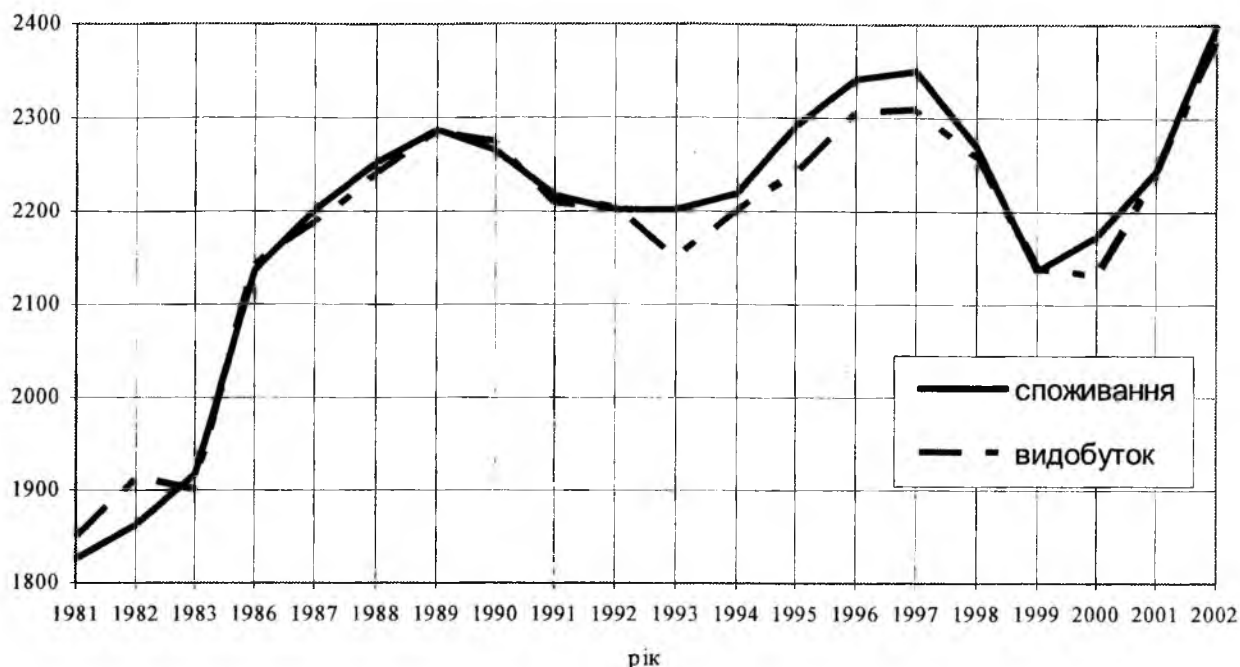

Рис. 2. Динаміка світового видобутку та споживання кам'яного та бурого вугілля (млн. т у нафтовому еквіваленті)

Незважаючи на зниження в 2000 р. вуглевидобутку в світі, міжнародна торгівля вугіллям мала стійку тенденцію до зростання: з 403 млн. т в 1992 р. до 511 млн. т в 1997 р. і до 625 млн. т в 2001 р. [10]. У загальному обсязі міжнародної торгівлі продукцією вугільних підприємств переважає постачання енергетичних марок вугілля, що пов'язано із збільшенням попиту з боку теплових електростанцій.

Найбільшим експортером вугілля в світі є Австралія (рис.3), яка переправляє за кордон майже 75% усього видобутого в країні вугілля. За період 1995–2001 р.р. спостерігаються деякі зміни в структурі експортних поставок із найбільших вугледобувних країн світу: поступове зниження обсягів експортованого вугілля із США, Польщі, Канади та Німеччини і майже подвійний річний приріст експортних поставок з Китаю (32% в 2000 р., 39,4% в 2001 р.) та Росії (37% в 2000 р.) [10,11].

Основним світовим імпортером вугілля є Японія (136,9 млн.т в 2001 р. [10]), що обумовлено розширенням в цій країні електроенергетики, яка працює на вугіллі та стабільною діяльністю підприємств металургійної промисловості. Після Японії основними імпортерами є Південна Корея (65 млн.т), Великобританія (35,5 млн.т), Нідерланди (30,3 млн.т), Німеччина (28,2 млн.т) та Італія (19,5 млн.т) [10]. За останнє десятиріччя спостерігається значне зростання імпорту вугілля в країни ЄС, основним чинником чого є скорочення внутрішнього видобутку і перехід на використання інших видів енергоресурсів.

За прогнозами Міжнародного енергетичного агентства [12] до 2010 р. передбачається збільшення обігу світової торгівлі кам'яним вугіллям до 852 млн.т. В подальшому кон'юнктуру світового ринку вугілля будуть визначати два різноспрямованих фактори: з одного боку, становлення Китаю як основного експортера вугільної продукції, що призведе до збільшення пропозиції і, з другого, – сконцентрованість виробництва та експорту вугілля у найбільш крупних виробників (в 2001р. 27% видобутку вугілля приходилося на 10 великих компаній [13]).

Тенденції розвитку світової енергетики в останні роки, а саме: жорсткість нормативних вимог до викиду в атмосферу отруйних речовин, курс на сировинно-енергозберігаючі технології, розширення споживання альтернативних джерел енергії,

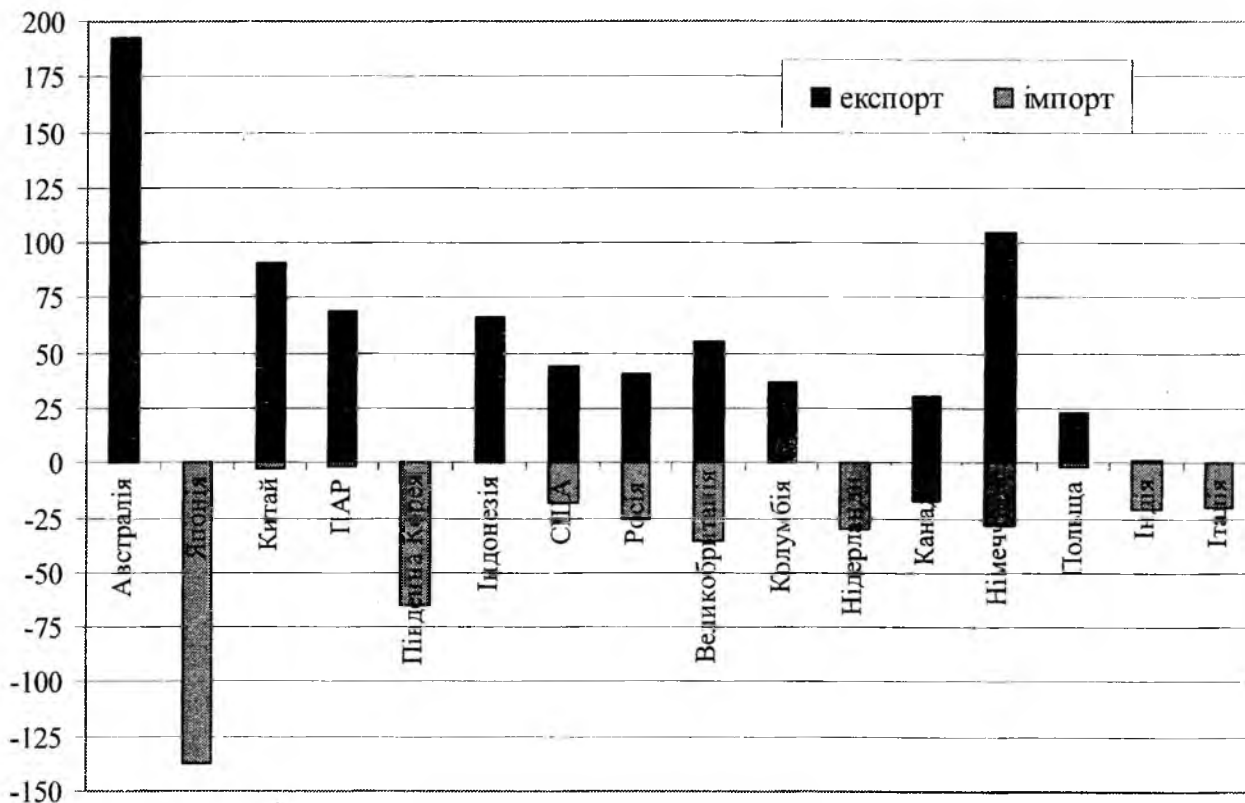

Рис. 3. Основні експортери та імпортери кам'яного вугілля в світі в 2001 р., млн. т (за даними [10])

глобальне потепління клімату, соціально-економічні зміни і т.д. тримають середній рівень цін на вугілля на низькій позначці. Світова ціна на вугілля формується в залежності від кон'юнктури, яка склалася на регіональних ринках, а саме під впливом цін пропозиції основних постачальників та споживчих цін головних імпортерів. Так, станом на 23.12.2003р. світові ціни на експортоване вугілля склали: в Індонезії – 24,45 дол./т, Австралії – 24,55 дол./т, ПАР – 27,35 дол./т, Колумбії – 28,8 дол./т; ціни на вугілля, імпортоване в Японію – 32,5 дол./т, Нідерланди – 35,65 дол./т. [10].

Процеси, що відбуваються на світовому ринку вугілля, а саме глобалізація, жорстка конкурентна боротьба між експортерами та протекціонізм з боку держав-виробників вказують на назрілу необхідність переходу експортного сегмента вугільної промисловості України на якісно новий рівень розвитку.

До 1990 р. експорт українського вугілля складав близько 60 % поставок цього виду палива із колишнього СРСР (18-21 млн. т щороку) [14]. З початку 90-х років і до сьогодні спостерігається стійка тенденція зниження обсягів експортованого вугілля. Загальні обсяги експортних поставок із України скоротилися за цей період в 8,2 рази (до 2,4 млн.т у 2002р. [15]), що було спричинено як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. До внутрішніх можна віднести: майже подвійне скорочення видобутку вугілля в країні (з 164,9 млн.т у 1990 р. до 82,9 млн.т у 2002 р.[7]); обмеження експорту вугілля з боку уряду у зв'язку із нестачею вугілля на внутрішньому ринку України, значне зниження якості продукції вугільних підприємств, підвищення тарифів на транспортування вугільної продукції. Зовнішні фактори обумовлені зниженням покупної спроможності в традиційних країнах-імпортерах (Молдова, Білорусь) та зростаючою конкуренцією з боку російських, польських, австралійських і експортерів із ПАР, чие вугілля дешевше і, найчастіше, якісніше.

Рис.4. Динаміка світових цін на вугілля, дол./т (за даними [7])

Географія експорту українського вугілля за період незалежності постійно змінювалася (в 2002 р. список імпортерів налічував 25 країн [15]). Незважаючи на тенденції зниження експорту із України, основними споживачами завжди залишалися такі країни, як Болгарія, Словаччина, Румунія, Молдова, Туреччина, Бельгія, Єгипет (рис. 5, 6), на які в 2002 р. припадало 99% експортних поставок вугілля енергетичних марок та 97% – коксівного вугілля.

Аналіз структури експорту продукції вугільних підприємств Україні за останній час вказує на "витиснення" українських експортерів з традиційних ринків збуту – Молдови, Болгарії, Словаччини – і скорочення обсягів експортних поставок в ці країни. Так, тільки за 2001 – 2002 р. р. відбулося скорочення загальних обсягів експорту енергетичного вугілля в Молдову – на 37%, Словаччину – на 79%, Болгарію – на 35% [15].

Зменшення видобутку у 2002 р., а також зниження імпорту вугілля в Україну призвели до перерозподілу експортного потенціалу на задоволення потреб внутрішнього ринку і зниження експорту вугільної продукції із України на 39% у порівнянні з 2001 р. Основну частину в структурі експортованої вугільної продукції складає енергетичне вугілля (82,2% у 2002 р.), в свою чергу імпортоване вугілля складається в основному із коксівного (73% у 2002 р.).

На сьогоднішньому етапі розвитку світового ринку українське вугілля за всіма параметрами значно поступається своїм потенційним конкурентам. Насамперед це відноситься до якості вугілля, що поставляється як на внутрішній ринок, так і на експорт. Якісні характеристики українського вугілля нижчі, ніж у конкурентів: антрацити марки АШ експортуються з показниками золи – 19–31,5% (для європейських ринків цей показник становить 14–16%); сортові антрацити – 5–16,5 % (6–14%); вугілля марок Г, ДГ, Д – 12–36% (14–20%). Порівняно низька якість українського вугілля зумовлена дією низки чинників, до яких можна, насамперед, віднести:

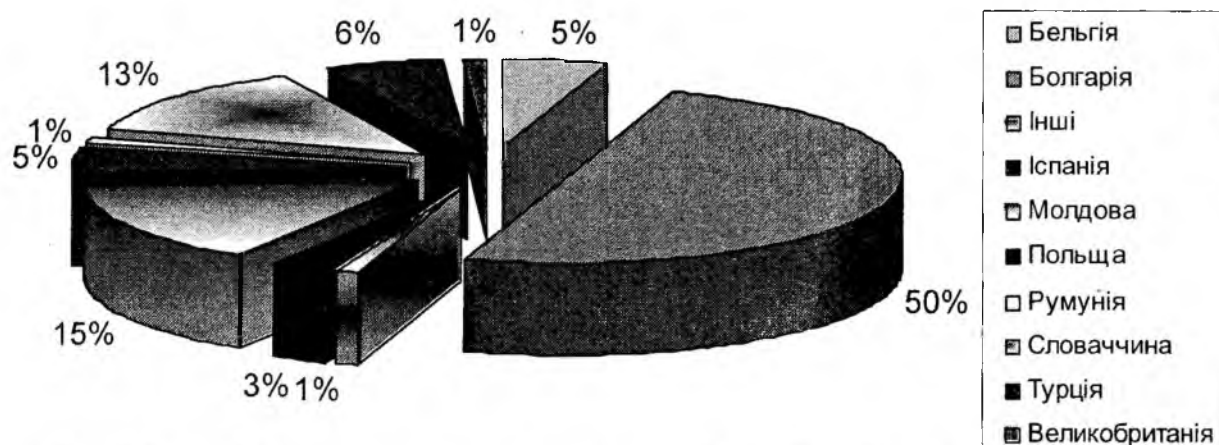

Рис. 5. Географія експорту енергетичного вугілля із України в 2002 р., % (за даними [15])

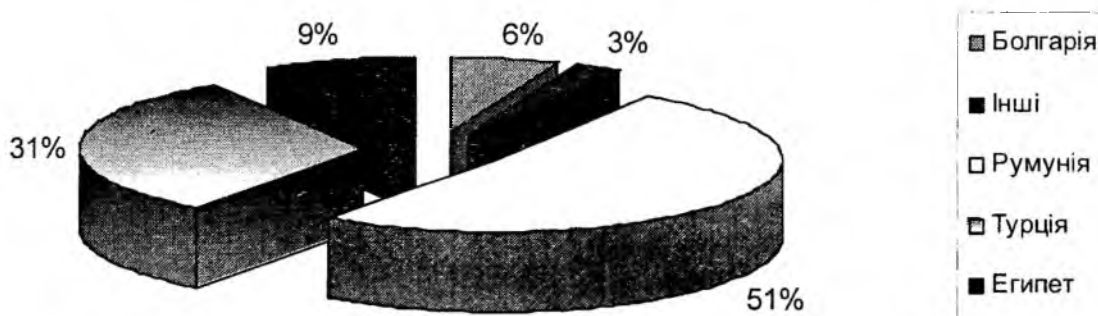

Рис. 6. Географія експорту коксівного вугілля із України в 2002 р., % (за даними [16])

- погіршення гірничо - геологічних умов видобутку вугілля;
- моральне та фізичне старіння устаткування та технології видобутку і збагачення вугілля.

Крім того, присутність на ринку вугільної продукції чисельних посередників (у 2002 р. експортом енергетичного вугілля із України займалися близько 100 компаній [15]) зумовлює зростання ціни на вугілля без підвищення його якості.

Низький рівень якості українського вугілля неодмінно відбивається в його цінах. Незважаючи на зростання цін на вугільну продукцію в 2002 р. в середньому на 5%, його середня позначка тримається на рівні 25–26 дол./т, що майже на 20% менше базисної ціни на ринках Західної Європи. (табл. 1).

Основними конкурентами українських постачальників вугілля на зовнішніх ринках на протязі останнього десятиріччя залишаються Росія та Польща. На світовому вугільному ринку найбільш конкурентоспроможним є той експортер, який здатен задовольняти потреби потенційних споживачів вугілля завдяки конкурентній якості та ціни, а також ритмічності поставок. Якісні характеристики (у даному випадку мається на увазі зольність) російського енергетичного вугілля, що поставляється на експорт, варіюються в межах 13,0–15,0 % (максимальна зольність на регіональних ринках вугілля сягає 16,0%) [17], що забезпечує йому конкурентоспроможність на світових ринках

торгівлі даним товаром. Єдиною проблемою для російського вугілля є його ціна, рівень якої зростає завдяки високим тарифам на транспортування (в 1999 – I половині 2000 р. тарифи були на одному рівні, однак у другому півріччі 2000 р. вони зросли на 18,5% [18]).

Таблиця 1

Розрахунковий рівень цін, при експорті енергетичного та коксівного вугілля із України в 2002 р. по марках [15,16]

Марка	Ціна, USD/MT
1. Енергетичне вугілля	
Антрацити	
АШ	25,5–26,0
АС	29,5–30,0
АМ	35,0–35,5
АКО	43,5–44,0
АО	53,0–53,5
АК	70,0–70,5
Газове вугілля	
Д	23,5–24,0
Г	30,0–30,5
Пісне вугілля	
П	25,0–25,5
2. Коксівне вугілля	
К	39,0–43,0
Г*	37,0
Ж*	42,0

Примітка:

*– в середньому по марці

Низький, у порівнянні з іншими країнами Європи, рівень витрат на виробництво (приблизно однаковий по всіх шахтах [14]), висока якість вугілля, що поставляється на експорт (показники зольності енергетичного вугілля – 11,5–15,0%, коксівного – 7,0% [17]), зручне географічне розташування вугільного басейну (в радіусі 500 км знаходяться всі центральноевропейські промислові центри) є тими конкурентними перевагами, що обумовлюють конкурентоспроможність польського вугілля, яке є основним конкурентом вугілля українських виробників як на міжнародних, так і внутрішньому ринках.

Інтеграція України до світового економічного простору має носити всеосяжний характер з урахуванням всіх перспективних та стратегічно обумовлених техніко-технологічних та економіко-соціальних напрямків розвитку країни. Розвиток промисловості, як невід'ємної складової розвитку країни в цілому, багато в чому залежить від ефективності функціонування базових галузей, таких, як вугільна.

Вугільна промисловість України має величезний природний, технічний, транспортний, людський потенціал для розвитку, що є підґрунтям розвитку внутрішнього ринку вугілля, основою розвитку експорту цієї продукції. Незважаючи на те, що на сьогодні українське вугілля поступається своїм конкурентам як по якісним, так і по ціновим характеристикам, продукція українських вугледобувних підприємств може мати попит на світових ринках цього

товару за умови зниження витрат на видобуток. Потенційними ринками збуту вугілля, окрім традиційних – Молдови, Болгарії, Словаччини, можуть стати Греція (до 250 тис. т), Данія (до 200 тис. т), Болгарія (до 150 тис. т), Албанія (до 100 тис. т), Румунія (до 200 тис.т), Великобританія (до 150 тис. т) [12]. Однак цього можна досягти тільки за умови підвищення якості експортованого вугілля, як основного показника привабливості вугілля на ринку, нарощування обсягів його видобутку для задоволення потреб не тільки внутрішнього ринку, а й збільшення обсягів експорту, а також вивчення кон'юнктури ринку для розширення географії експортних поставок.

Література

1. Основні показники роботи вугільної промисловості України за 2001 р. – Донецьк: Ват „ДГОІП”, 2001. – 161 с.
2. Корзун А.В., Янко С.В. Некоторые аспекты состояния угольных предприятий Украины // Уголь Украины. – 2002. – №6. – с.3-6
3. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 2002. – 625 с.
4. Байков Н., Безмельнищина Г. Нефть, газ и другие энергоносители // РИСК. – 2002. - №3. – с. 80–89
5. Байков Н., Александрова И. Первичные энергоресурсы (историко-статистический анализ мирового производства и потребления нефти, природного газа и угля в XX столетии) // РИСК. – 2001. - №1. – с. 87–97
6. Вавилов А. Тенденции развития мировой энергетики // Энергетическая политика Украины. – 2002. – №9. – с. 6–11
7. BP Stastical review of world energy 2003 – workbook (Електрон. ресурс)/ спосіб доступу: URL: – <http://www.bp.com/centres/energ/>
8. Гребенщиков В.П., Гусев С.М. Современное состояние мировой угольной промышленности // Уголь. – 2001. – №12 – (Електрон. ресурс)/ спосіб доступу: URL: http://www-rosugol.ru/jur-u/12_01/1/grenbensh.html
9. Байков Н. Топливо-энергетический комплекс // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – №8. – с. 26–28
10. Мировой уголь в цифрах – (Електрон. ресурс)/ спосіб доступу: URL: <http://um.rosugol.ru:81/help/wd1.htm>
11. Добрая О. Уголь // Энергетическая политика Украины. – 2002. - №12. – с. 84–85
12. Дроздник И.Д., Кафтан Ю.С., Долинская Ю.Б. Мировой рынок угля: поставки, цены, транспорт // Уголь Украины. – 1998. – № 8–9. – с. 3–6
13. Мировой рынок угля в 2001 г. – <http://info.olmagroup.ru/arch/>
14. Лунина И., Хиршхаузен К., Реструктуризация угольной промышленности: европейский опыт и ситуация в Украине // Вопросы экономики. – 1998. - №5. – с. 90–102
15. Мельник О. Энергетический уголь: экспорт из Украины в 2001-2002 г.г.// Обзор украинского рынка. – 2003. – №2. – с. 36–39
16. Деминская С. Коксующийся уголь: внешняя торговля Украины в 2002 году // Обзор украинского рынка. – 2003. – №2. – с. 36–39
17. Мировой рынок угля и перспективы российских экспортеров – (Електрон. ресурс)/ спосіб доступу: URL: <http://www.vniki.ru>
18. Волконский В., Кузовкин А. Цены на энергоресурсы в России и зарубежных странах // Экономист. – 2000. – №11. – с. 11–22

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Салигою О.І. 04.09.03*

*Надійшло до редакції
22.08.03.*